

Käsitekoulun kasvatuseroppeja

—

Joel Suontama

K

äsikirjoitus antaa *kulttuu*-hakusanalle yli 1100 osumaa. Niistä olennaisimpien sivunumerot pitäisi valita asiasanan *kulttuurin*, *kulttuurinen* ja niiden seitsemän alakäsitteen yhteyteen. Käsikirjoituksen aiheena on kirjallisuustieteen tutkimussuuntauksat. Asiasanalistan kokonaispituus on 18 A4-liuskaa rivivälillä 1. Aikaa on kolme (myös muun) työn täyteistä vuorokautta.

Joulukuussa 2024 ilmestyi tuhti kirjallisuustieteellinen antologia *Lähestymistapoja kirjallisuuteen* (SKS), joka on Turun yliopiston tutkijoiden toimittama kotimaisten kirjallisuudentutkijoiden yhteisponnistus. Teos esittelee kirjallisuustieteen ja lähitieteiden tarjoamia teoreettisia lähtökohtia ja tutkimussuuntauksia, joiden avulla kirjallisuutta voi lähestyä. *Lähestymistapojen* viisi toimittajaa vastaavat sen neljästä osiosta, joiden mukaisesti erilaiset lähtökohdat jaotellaan tekijä-, teos-, lukija- ja maailmalähtöisiin suuntauksiin. Yhteensä kokoelmassa esitellään liki 40 erilaista lähestymistapaa, tutkimussuuntauksia tai kirjallisuustieteellistä viitekehystä.

Toimin Turun yliopiston kirjallisuustieteiden oppiaineiden harjoittelijana keväällä 2024. Harjoitteluni tärkein ja samalla innoittavin työtehtävä oli *Lähestymistapoja*-käsikirjoituksen editoinnin avustaminen eri tavoin. Oikoluin ja kommentoin. Osallistuin kokouksiin sekä toimittajien kesken että kustantamon kanssa yhdessä. Edustin siis toimitusprosessin viimeistelyvaiheessa opiskelijanäkökulmaa, kun työn alla oli teos, jonka keskeinen kohderyhmä on kirjallisuuden opiskelijat.

Syksyllä 2024 *Lähestymistapojen* toimittajat kysyivät, osallistuisinko teoksen hakemistotyöhön, ja lupauduin mielelläni. Varsinaiseksi urakakseni osoittautui teoksen asiahakemiston sivunumeroiden etsiminen käsikirjoituksesta ja samalla mahdollisesti ilmenevien lisäys- tai korjausehdotusten esittäminen. Nimihakemisto oli jo tehty valmiiksi, samoin asiasanojen hakutermit lista oli alustavasti koottu minua varten. Tuossa vaiheessa teoksen viimeistelyprosessi oli jo pitkällä, ja kustantamon määräaika hämmötti samalla viikolla myöhemmin. Edessäni olivat siis mainitut 18 liuskaa asiasanoja.

Kirjavia käytäntöjä

Suurissa kansainvälisissä kustantamoissa tiedekirjojen hakemistoja laativat ammattilaiset. Suomessa tällaista ammattitaitoa ei ole tiedekustantamojen tarjonnassa. Siispä hakemistoja laaditaan amatööritasolla, ja ne vaikuttavat syntyvän varsinkin kirjavin käytännöin. Eri kustantajilla ja toimittajilla on tietysti omia konventioitaan. Antologioiden toimittajat saattavat esimerkiksi ohjeistaa kirjoittajia lähettämään oman lukunsa asiasanat tekstinsä ohessa, kuten *Lähestymistapoja*-teoksen tapauksessa. Omaan työhöni kuuluikin sekä käsitelistejen karsimista että täydentämistä: kunkin luvun kirjoittajan tai kirjoittajien toimittamat listat ymmärrettävästi vaihtelivat laajuuksiltaan runsaasti. Samalla ne kietoutuivat toisiinsa tavalla, joka lienee tyyppillinen vastaavalle tekstikokoelmalle – kirjoittajat tietävät toistensa teksteistä vähän jos lainkaan, jolloin samoja käsitteitä esiintyy useissa listauksissa ja käsitteiden valitsemisperusteet ovat olla keskenään erilaisia. Aina itse laaditut käsitteelliset listat eivät vaikuttaneet erityisen huolellisesti kootuilta. Onkin

ilmeistä, että kuten teoskokonaisuuden rakentamisessa muutenkin, toimittajien vastuu hakemistosta on suuri.

Myös moniin muihin hakemistokäytäntöihin liittyy useita keskenään erilaisia toimintatapoja. Esimerkiksi hakemistoihin valikoitavien sivunumeroiden valitsemisperusteiden yksityiskohtaisuus vaihtelee, ja hakemistoissa hyödynnetään alakategorioita sekä lyhenteitä eri tavoin. Niin ikään alaviitteisiin suhtaudutaan hakemistoja laatiessa vaihtelevasti. Kaikki edellä mainituista kävivät ilmi myös käsillä olevan teoksen toimittajakunnan kokouksissa, kun toimittajat muistelivat omien aikaisempien teostensa yhteydessä sovellettuja käytäntöjä. Kustantamoiden ohjeet sanelevat jonkin verran hakemiston muodollisia ja muotoilullisia valintoja, mutta samanaikaisesti ainakin Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran tiedekirjojen ohje jättää tekijöille melko runsaasti vapauksia, joten myös arkisten muotoiluseikkojen yhteinen sopiminen vie aikaa ja saattaa tuottaa päänvaivaa.

Lähestymistapoja kirjallisuuteen on itsessään eräänlainen makrotason hakemisto. Se on käsikirjaa tai *handbookia* muistuttava hakuteos, jota lähestyttäneen usein – mutta ei varmasti yksinomaan – eri tavoin kuin kannesta kanteen luettavaa teoreettista johdantoa. Näin muodoin teoksen hakemisto on meta-hakemisto, johon on paikannettu tärkeimmistä lähestymistavoista tärkeimmät asiasanat. Hakemisto siis tarjoaa kattavan käsitteellisen kehikon kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen nykykentästä. Mahtipontisesti liioitellen ilmaistuna minulla pitäisikin nyt olla tuore näkemys siitä, mitkä ovat kotimaisen kirjallisuustieteen tärkeimpien suuntausten tärkeimpiä käsitteitä ja asiasanoja, ja miten niitä käytetään suuntauksia esittelevissä luvuissa.

Lähestymistapojen asiasanahakemisto sivunumeroineen on laajuudeltaan yli 24 000 merkkiä, mikä on hyvinkin tieteellisen artikkelin mitta. Asiasanoja on yhteensä vajaa tuhat. Vertailun vuoksi teoksen henkilöhakemisto on asiahakemistoa muutaman sivun lyhyempi, laajuudeltaan 14 000 merkkiä ja sisältää yhteensä noin 600 nimeä. Tyypilliseen tapaan nimihakemisto sisältää kaikki teoksen leipätekstissä ja monet alaviitteissäkin mainituista henkilöistä klassikkofilosofoista kirjailijoihin ja nykytutkijoihin. Lienee tavallista, että asiahakemistot ovat nimihakemistoja laajempia, mutta tässäkin yhteydessä ero hakemistojen laajuudessa kertoo teoksen keskittymisestä suuntausten käsitteistöön ja asiasisältöön henkilö- ja ajattelijakeskeisen lähestymistavan sijaan.

Kirjan sisältö helposti omaksuttavalla tavalla

SKS:n vallitseva ohjeistus luonnehtii hakemistotyötä jylhän mutkattomasti:

Asiahakemiston laatiminen on työläs tehtävä, joka vaatii teoksen sisällön tuntemusta. Asiahakemiston on tärkeää olla helpokäyttöinen, tarkoituksemukainen ja laajuudeltaan kohtuullinen, jolloin se sisältää vain aiheen

kannalta keskeisimmät käsitteet ja hakusanat. Asiahakemisto ei ole luettelo kirjassa tiuhaan esiintyvistä termeistä, vaan se järjestelee ja tarjoilee kirjan sisällön helposti omaksuttavalla tavalla. (SKS 2021.)

Kaikki tämä on tietysti helpommin sanottu kuin tehty. Ohjeen kuvailemassa ideaalitapauksessa täsmällisesti ja tasapainoisesti valituille asiasanalistojen hakutermeille löytyy käsikirjoituksesta selkeä määritelmä ja rajattu käsittelyympäristö. Tällöin hakemistoon listattava sivunumeroluettelo on lyhyt mutta kattava ja tarjoaa lukijalle sievän reitin käsitteen äärelle. Käytännössä sivunumerointi on tietenkin vaikeaa ja monimutkaista. Lisäksi se on hurjan työlästä. Yleisten käsitteiden tärkeimpien osumien paikantaminen satojen sivujen pdf-tiedostosta kyllästyttää helposti ja ajatus alkaa harhailla, vaikka työssä olisi syytä pysyä alati tarkkana. Samanaikaisesti osumien ja sivunumeroiden paimentaminen tuottaa alkukantaista etsimisen ja löytämisen riemua. Täsmällisten osumien ja spesifien käsitteiden kuten *löytörunouden*, *morfologian* tai *filosofoemin* jäljitys sujuu nopeasti, eikä niiden rajaaminen jätä tulkinnanvaraa, kun osumia on hyvin vähän ja ne löytyvät parhaimmillaan vain yhdeltä sivulta.

On myös paljolti käsitteestä kiinni, millaisella ja kuinka yleisellä sanavartalolla sitä on etsittävä, eli kuinka työlääksi relevanttien osumien etsiminen käytännössä osoittautuu: esimerkiksi asiasanaa *kirjallisuus* jäljittääkseen tulee tehdä haku muodolla *kirjalli-*, joka tuottaa käsillä olevan aihepiiriin käsikirjoituksesta melkoisen määrän osumia. Sanavartalosta muodostettuja asiasanoja on teoksen hakemistossa erilaiset alakäsitteen mukaan lukien yhteensä 21 (kuten *kirjallinen arki*, *kirjallistuminen*, *kirjallisuusinstituutio* jne.), joista jokaiseen on rajattava sivunumerot samoista hakutuloksista. *Kirjalli-* on toki hakuterminä ääriesimerkki, mutta jo paljon yksiselitteisemmänkin termin kanssa painimiseen voi vierähtää kymmeniä minutteja. Teoksen toimittajan kommentti hakemistotiedoston työversion alkulehdeltä, joka samalla toivotti minut tervetulleeksi työn pariin, havainnollistaa tätä hyvin: ”Luokittelin ja etsin sivunumeroita eilen esim. asiasanalle ’keino’ ja siihen menikin reippaasti yli tunti aikaa! Jotta saataisiin tämä massiivinen kokonaisuus tämän viikon aikana valmiiksi, olisi tehtävä luokittelu aika tarkkaan, jotta sivunumerointi [sic] helpottuisi.”

Lähestymistapoja kirjallisuuteen on kokonaisvaltainen johdatus kirjallisuuden teoriaan, mutta eri tavalla kuin monografiamuotoinen kirjallisuusteoria, joka etenee perusasioista systemaattisesti kohti monimutkaisempaa. Näin ollen esimerkiksi kirjallisuuden peruskäsitteitä tai analyysitapoja ei määritellä *Lähestymistavoissa* erikseen. Kuten edeltä on käynyt jo ilmi, teoksen hakemistoon on kuitenkin sisällytetty useita peruskäsitteitä, kuten *laji*, *kertoja*, *teksti*, *teema* ja *diskurssi*, jotka toki saattavat kantaa erityisiä merkityksiä tietyissä suuntauksissa. Juuri tällaisten käsitteiden sivunumeroiden paimentaminen on hankalaa ja tulkinnanvaraista. Sivunumerolistaus saattaa venyä pitkäksi ja hakemistonlaatijalta sekä toimittajilta vaaditaan asiantuntemusta ja päättävääsyyttä osumien rajaamiseksi: mikä on tarpeeksi keskeinen viittaus *filosofiaan*

tai *tekstiin* (hakutermillä *tekst-* on melkein 1400 osumaa), jotta se sisällytetään sivunumeroihin? Tekstikeskeisten lähestymistapojen määrittely johdannossa lienee relevantti, mutta entä vaikkapa tekstilähtöisen omaelämäkertatutkimuksen tekstikäsitys tai intertekstuaalisuuden määritelmä? Tällaisissa tilanteissa pyysin tietysti toimittajilta hanakasti tarkistusapua siihen, mikä on tärkeää ja mikä jätetään pois.

Peruskäsitteiden lisäksi erityistä päänvaivaa tuottavat myös yleisluontoiset tai täysin yleiskielisiä merkityksiä kantavat käsitteet, joita käytetään tietyissä suuntauksissa spesifeissä yhteyksissä. Vivahteikas esimerkki tällaisesta on *tuotanto*, josta olen sivunumeroita etsiessä tiedustellut toimittajilta seuraavasti: ”Viittaako tämä kirjailijan tuotantoon (s. 170) vai sosiologisen kirjallisuudentutkimuksen käsitteeseen (s. 277) tai peräti taloudelliseen tuotantoon marxilaisittain (s. 297–301)?” Vastaukseksi osoittautui viimeinen mainituista, ja lopulliseen hakemistoon asiasanaa tarkennettiin muotoon *tuotanto (taloudellinen)*.

Lähestymistapojen lähes 40 tutkimussuuntausta ammentavat lukuisista erilaisista traditioista ja tieteenaloista. Näin ollen antologian käsitteistö on monikielistä ja lainautunut sekä muotoutunut toisinaan pitkänkin käyttöhistorian varrella. Suuri osa suomenkielisistä käsitteistä lienee alun perin varsin suoria lainoja muista kielistä, mutta mukana on edelleen runsaasti muita kuin suomenkielisiä termejä, jotka on kursivoitu lopullisessa hakemistossa. Lisäksi monen uudehkon suomenkielisen käsitteen perään on sisällytetty sulkuihin muunkielinen alkukäsite. Tällainen palvelee tietysti teoksen yleistajuisuutta ja on sen kohderyhmät huomioon ottaen perusteltua. Kokonaan vieraskieliset käsitteet ovat useimmiten englannin-, ranskan- tai latinankielisiä – osa aristoteelisen tuttuja ja tavallisia kuten *katharsis* tai *pathos*. Joukossa on lisäksi muutama saksan- ja venäjänkielinen käsite. Monet saksasta ja venäjältä kulkeutuneista lainoista lienevät vanhempia kuin iso osa englannin- tai ranskankielisistä, kun ne ovat peruja 1900-luvun alkupuolen saksalaisesta filosofiasta tai venäläisen modernismin vuosikymmeniltä. Kenties tämän vuoksi ne ovat vakiinnuttaneet suomenkieliset vastineensa useammin kuin 1900-luvun jälkipuoliskon englannin ja ranskan käsitteet, joista etenkin englanninkielisiä riittää runsaasti. Ehkä muiden muassa *Shared reading* ja *booklore* saavat vakiintuneet suomenkieliset versionsa tulevaisuudessa.

Kaiken maailman käsitteitä

Lähestymistapoja kirjallisuuteen on jaettu neljään osioon, jotka perustuvat erilaisiin kirjallisuuskäsitteisiin ja siten siihen, mistä perusnäkökulmasta käsin kirjallisuus ymmärretään. Valittu jaottelumenetelmä perustellaan teoksen johdannossa, mutta samanaikaisesti toimittajat painottavat sen keinotekoisuutta sekä luokittelun tuottamia symbolisia ja keinotekoisia rajoja. (Meretoja & Mäkilä)

2024, 13–16.) Teoksen kolme ensimmäistä osiota ovat lähes samankokoisia keskenään mitä tulee lukujen määrään, mutta viimeinen osio, ”Maailmalähtöiset suuntaukset”, sisältää peräti 19 lukua eli yli kaksi kertaa enemmän kuin mikään sitä edeltävistä. Osio kostuu kirjavasta joukosta tutkimussuuntauksia, joita yhdistää jonkinlainen kontekstualisoiva ote, suhtautuminen kirjallisuuteen osana maailmaa. Kuten osion toimittajat sen johdannossa toteavat, maailmalähtöiset näkökulmat – määritelmällisestä moniselitteisyydestään huolimatta – ovat kirjallisuudentutkimuksen nykykentällä hyvin suosittuja (Helle & Ilmonen 2024, 275). Näin vahva maailmapainotus kertonee myös tämän hetken kirjallisuudentutkimuksen ja lähialojen painopisteistä, joihin esimerkiksi rahoituksen saaminen tutkimusta kallistaa: kontekstuaalisille ja kouriintuntuville, yhteiskunnallisesti relevanteiksi perusteltavissa oleville tutkimuksille hellinnee helpommin rahaa kuin tiukasti kirjallisuuden sisäiseen todellisuuteen perehtyville tutkimuksille.

Asiasanojen määrän näkökulmasta teoksen hakemistossa korostuu omaan silmääni ennen kaikkea fenomenologis-hermeneuttinen traditio ja siitä versoneet suuntaukset, kuten muisti- ja traumatutkimus. Osin käsitteistön silmiinpistävyys hakemistossa johtunee myös siitä, että perinne sisältää runsaasti omaa, rikasta ja varsin tunnistettavaa käsitteistöä alakäsitteineen. Esimerkiksi fenomenologis-hermeneuttisen tradition monissa sovelluksissa keskeiset asiasanat, kuten *eettinen*, *hermeneutiikka*, *kerronnallisuus*, *kokemus*, *maailma* ja *trauma* esiintyvät teoksessa tiheään, ja hakemistossa niiden kaikkien alla levittäytyy suuri joukko alakäsitteitä. Tämän listan paimentaminen olikin melkoisen työn takana. Osaa tradition suomennetusta käsitteistöstä yhdistää näennäinen yleiskielisyys, joka saattaa kuitenkin kätkeä alleen tuuhean teoreettisen järjestelmän. Tämä pätee myös helposti tunnistettavaan heideggeriläiseen (yhdyssana)termistöön, kuten *käsiläolevuus*, *esilläoleminen*, *täälläolo* ja *esiymmärrys*.

Valmiissa asiahakemistossa kiinnittävät niin ikään oman huomioni erityisesti kahden teoksen luvun omaleimaiset käsitteet, joita ei juuri esiinny muissa luvuissa. Ensimmäinen tällaisista luvuista on ”Geneettinen kritiikki”, jossa karotetaan kirjallisuuden syntyprosessia käsikirjoitusten kautta tarkastelevaa – nykyhetken valtavirtakirjallisuustieteessä varsin vähän tunnettua – suuntausta. Uudehkon lähestymistavan kädenjälki näkyy hakemistossa keskeisinä (ranskalaistaustaisina) käsitteinä *avant-texte*, *revisio*, *transkriptio* ja *genoteksti*. Oman käsitelutansa tarjoaa lisäksi historiallisen poetiikan tutkimussuuntaus, jossa tutkitaan kirjallisuuden ilmaisukeinoja historiallisesta näkökulmasta. Hakemistossa poetiikan alle ryhmittynyt alakäsitteiden joukko kertoo suuntauksen käsitteellisestä rikkaudesta: *deskriptiivinen p.*, *diakroninen p.*, *diakronis-kontekstoiva p.*, *digitaalinen p. tutkimus*, *historiallinen p.*, *kontekstoiva p.*, *kulttuurinen p. normatiivinen p.*, *pankroninen p.*, *preskriptiivinen p.*, *strukturealistinen p.*, *synkroninen p.*, *teoreettinen p.*, *teos- ja vertaileva p. tutkimus*. Siinä poetiikkoja kerrakseen. Molemmat edellä käsitellyistä luvuista olivat itselleni hyvin sivistäviä.

Hakemisto vaatii vaivaa

Hakemiston tekeminen on urakka, jota on syytä pohtia myös materiaalisesta näkökulmasta. Laadukkaan hakemiston laatiminen vaatii asiantuntemusta ja aikaa tai vaihtoehtoisesti aikaa ja rahalla hankittua ulkoista apua, eli akateemisen työn keskeisiä resursseja, joita on ilmeisen usein käytettävissä vähän. Myös ulkopuolisen avustajan, kuten harjoittelijan tai freelance-toimittajan koordinointi saattaa olla työlästä, joskus epäkiitollistakin – ja pitäisi ulkopuolisesta työstä jotain maksaakin. Parhaassa tapauksessa avustajan korvaus olisi mukiinmenevä tai jopa kohtuullinen, vaikka samanaikaisesti teoksen toimittajat eivät itse saa kustantajalta lainkaan tekijäpalkkioita. Olin itse laatinut aiemmin asia- ja nimihakemiston toiseen SKS:n kustantamaan antologiaan, jolloin palkkion työstä maksoi kustantaja. *Lähestymistapojen* hakemistoa en olisi laatinut edellisestä kokemuksestani viisastuneena SKS:n vaatimattomalla palkkiolla, vaan toimittajat saivat järjestettyä minulle korvauksen käynnissä olevan hankkeen rahoituksesta.

Hakemiston tekijän näkökulmasta kookkaan tietokoneen näytön, toimivan hiiren ja ergonomisen toimistotuolin sekä sähköpöydän roolia ei liioin voi vähätellä. Minulla oli edellä mainitut välineet, ja tunsin urakan silti ruumiisani. Vasta hiljattain opin, että dokumentinkäsittelyohjelman maksullisella versiolla olisin voinut myös rajata ja optimoida sanahakujen tuloksia, mikä olisi luultavasti jouduttanut työtä jonkin verran. Onni onnettomuudessa, etten edes tiennyt tällaisesta mahdollisuudesta hakemistoa tehdessäni.

Kolmen vuorokauden hakemistotyön aikana kirjallisuudentutkimuksen käsitteet ulottautuivat uniini, joissa selailin päättymätöntä käsikirjoitusta ja järjestelin käsitejoukkoja, jotka leijuivat epämääräisesti ulottumattomissani. Urakan valmistuttua olin tyytyväinen tehdystä työstä, oman käsitykseni mukaan ihan kelpo asiahakemistosta, jota teoksen toimittajat olivat tietysti muokanneet ja tarkentaneet rinnallani kaiken aikaa sekä ylipäättään auttaneet monessa käänteessä. Hetkellisesti tunsin kotimaisen kirjallisuudentutkimuksen suuntausten käsitteistön läpikotaisin! Suosittelenkin hakemistotyötä kaikille kirjallisuudentutkijoille. En siksi, että se olisi erityisen kivaa, vaan siksi, että se opettaa arvostamaan hakemistoon käytettyä aikaa, vaivaa ja asiantuntemusta.

Tiedekirjan hakemisto on teoreettisesti kiinnostava marginaali, johon voisi olla hedelmällistä suunnata katse myös laajemmassa tutkimuksellisessa mitta-kaavassa. Tähdelliseksi katsotut asiasanat ja niille valitut sivunumerot kertovat kunkin teoksen sisällöstä ja merkityksestä omalla ytimekkäällä kielellään, tietysti nimihakemiston ja mahdollisten muiden hakemistojen rinnalla. Toisaalta ne leipätekstin ja rakenteen ohella paljastavat jotakin teoksen toimittajien näkemyksistä ja valinnoista. Ennen kaikkea hakemisto laaditaan kuitenkin lukijan avuksi. Kuten tässä tapauksessa esimerkiksi kirjallisuuden opiskelijan, joka haluaa virkistää muistiaan siitä, mitä *prolepsis* tarkoittikaan. Itse en tosin

muista käyttäneeni sanahakemistoja montaakaan kertaa – ehkä en ole vain koskaan oppinut tavoille ja alan tulevaisuudessa kiinnittämään niihin paljon enemmän huomiota. Varmaankin, toivottavasti, ne ovat valtavan tarpeellisia suurelle lukijakunnalle.

Lähteet

Helle, Anna & Kaisa Ilmonen 2024. Johdanto maailmalähtöisiin suuntauksiin. Teoksessa *Lähestymistapoja kirjallisuuteen*. Toim. Hanna Meretoja, Aino Mäkikalli, Anna Helle, Kaisa Ilmonen & Markku Lehtimäki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 9–18.

Meretoja, Hanna & Aino Mäkikalli 2024. Lähestymistapoja kirjallisuuteen – Johdanto. Teoksessa *Lähestymistapoja kirjallisuuteen*. Toim. Hanna Meretoja, Aino Mäkikalli, Anna Helle, Kaisa Ilmonen & Markku Lehtimäki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 271–276. DOI: 10.21435/tl.287.

SKS 2021: Ohje tiedekirjan hakemiston laadintaan, 25.5.2021. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.